परिशिष्टम्

व्यवहार-वाक्यानि

हरिः ॐ / नमो नमः/ नमस्कारः/ प्रणामः!	— *Hello!*
सुप्रभातम्	— *Good morning*
सुमध्याह्नम्	— *Good afternoon*
शुभरात्रिः	— *Good night*
अस्तु	— *Alright/ Okay*
कृपया	— *Please*
धन्यवादः	— *Thank you*
स्वागतम्	— *Welcome*
क्षम्यताम्	— *Excuse me/ Pardon me/ Sorry*
चिन्ता मास्तु	— *Don't worry*
श्रीमन्	— *Sir*
मान्या/आर्या	— *Lady*
साधु-साधु/ समीचीनम्	— *Very good*
आम्	— *Yes*
ना	— *No*
अलम्	— *Enough/ Stop*
श्रीमन्! अहं जल-पानार्थं गन्तुम् इच्छामि?	— *Sir! May I go to drink water?*
श्रीमन्! अहं लघुशङ्कार्थं गन्तुम् इच्छामि?	— *Sir! May I go to toilet?*
श्रीमन्! अहं किम कार्यार्थं गन्तुम् इच्छामि?	— *Sir! I want to go for some work?*
अहं प्रष्टुम् इच्छामि	— *I want to ask something*
अहं न जानामि	— *I don't know*
मया न ज्ञातम्	— *I didn't understand*
कथमस्ति भवान्/भवती?	— *How are you?*
आगच्छन्तु	— *Come in*

© NCERT not to be republished

उपविशन्तु	— *Sit down*
उत्तिष्ठन्तु	— *Stand up*
ज्ञातम् वा ?	— *Do you understand?*
बहिर्गच्छतु	— *Get out*
अलं वार्तालापेन/ मा वदत	— *Don't talk*
पुनः मिलामः	— *See you again*
जन्मदिनस्य शुभाशयाः	— *Happy birthday*
नववर्षस्य शुभाशयाः	— *Hearty greetings for a happy New Year*
सफलतायै अभिनन्दनम्	— *Hearty congratulations on your success*
शुभाः ते पन्थानः	— *Happy journey*
नववर्षं नवचैतन्यं ददातु	— *Let the new year bring a new life*
भवदीयः समारम्भः यशस्वी भवतु	— *Wishing the function a grand success*
शतं जीव शरदो वर्धमानाः	— *May you live for a hundred years*
भवत: नाम किम्?	— *What is your name?*
भवान् कुत्र गच्छति?	— *Where are you going?*
भवान् कस्यां कक्षायां पठति?	— *In which class do you study?*
भवत: विद्यालस्य नाम किम्?	— *What is the name of your school?*
भवान् कुत्र वसति?	— *Where do you live?*
मम नाम .... अस्ति	— *My name is ....*
अपि कुशलं ते/ भवत:/ भवत्या?	— *Are you fine?*
कथं चिरादागतोऽसि?	— *Why did you come late?*
किं जातम्?	— *What happened?*
अपि सर्वं कुशलम्?	— *Is everything Okay?*

© NCERT not to be republished

Reprint 2025-26

भवान् ह्य: कुत्र गत: आसीत्?	— *Where did you go yesterday?*
भवता/भवत्या किं पृष्टम्?	— *What have you asked?*
भवता/ भवत्या किं कथ्यते?	— *What do you say?*
किम् एतत् उचितम्?	— *Is this right?*
भवता/ भवत्या! ज्ञातम् एतत्?	— *Do you! understand this?*
किम् भवान्/भवती एतदर्थम् अनुमति: दास्यति?	— *Would you give me permission for this?*
मम अपि एष: विचारोऽस्ति	— *This is also my opinion*
सर्वे कुशलिन: सन्ति	— *Everyone is fine*
शान्तं भव	— *Be calm*
कलहं मा कुरुत	— *Don't quarrel*
तूष्णीं भव।	— *Be quiet*
उपविशत यूयम्	— *Sit down please*
पाठं पठत	— *Read this lesson*
पाठं स्मरत	— *Learn this lesson*
सत्यं वद	— *Always speak the truth*
प्रियं वद	— *Always speak politely*
किं खादसि?	— *What do you eat?*
शनै: वद	— *Speak slowly*
उच्चै: मा वद	— *Don't speak loudly*
किमर्थम् उच्चै: वदसि?	— *Why do you speak loudly?*
वृथा मा वद	— *Don't speak unnecessarily*
किमर्थम् एवं जल्पसि?	— *Why are you beating around the bush?*
शीघ्रं कुरु	— *Be quick*
अलम् अतिविस्तरेण	— *Unnecessary elaboration is not required*
अलम् अतिविकत्थनेन	— *Unnecessary selfpraise is not required*

© NCERT not to be republished

अलम् मिथ: कलहेन	— *Don't quarrel*
उच्चै: करतलध्वनिं कुरुत	— *Clap loudly*
अत्र उपविशत	— *Sit here*
अवकरम् इतस्तत: मा क्षिपत	— *Don't throw garbage here and there*
गीतं गायत	— *Sing a song*
मह्यं चाकलेहं देहि	— *Give me a chocolate*
अहम् अपि खादितुम् इच्छामि	— *I also want to eat*
लेखं लिखत	— *Write an essay*
भोजने किम् अस्ति?	— *What is the menu for the meal?*
गत: काल: पुन: न आयाति	— *The past never comes back*
समयस्य सदुपयोगं कुरुत	— *Always use your time wisely*
पठितस्य अभ्यासं कुरुत	— *Practice what you read*
मया कार्यं कृतम्	— *I have completed my work*
मया कार्यं न कृतम्	— *I have not completed my work*
पाठं स्मृतं न वा ?	— *Have you learnt this lesson?*
किमर्थं तूष्णीम् असि ?	— *Why are you quiet?*
त्वरितं कुरुत	— *Do it quickly*
एतत् उचितं न अस्ति	— *This is not fair*
निरर्थकं कार्यं मा कुरुत	— *Don't do useless work*
सुष्ठु उक्तम्	— *Well said*
सज्जा: भवत	— *Be ready*
अभ्यासं कुरुत	— *Do Practise*

© NCERT not to be republished

Reprint 2025-26

ध्येय-वाक्यानि

सेवा अस्माकं धर्म:	— थल सेना
शं नो वरुण:	— जल सेना
नभ: स्पृशं दीप्तम्	— वायु सेना
योगक्षेमं वहाम्यहम्	— भारतीय जीवन बीमा निगम
विद्ययाऽमृतमश्नुते	— राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
यतो धर्मस्ततो जय:	— उच्चतम न्यायालय
शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्	— अखिल भारतीय आयुर्विज्ञान परिषद्
निष्ठा धृति: सत्यम्	— दिल्ली विश्वविद्यालय
विद्ययाऽमृतमश्नुते	— काशी हिन्दू विश्वविद्यालय
बलस्य मूलं विज्ञानम्	— रक्षानुसंधान विकास संगठन
अहर्निशं सेवामहे	— डाक तार विभाग
सत्यं शिवं सुन्दरम्	— दूरदर्शन
आदित्याज्जायते वृष्टि:	— भारतीय मौसम विभाग
बहुजनहिताय बहुजनसुखाय	— आकाशवाणी
तत् त्वं पूषन् अपावृणु	— केन्द्रीय विद्यालय संगठन
ज्ञानविज्ञानविमुक्तये	— विश्वविद्यालय अनुदान आयोग
असतो मा सद्गमय	— केन्द्रीय माध्यमिक शिक्षा संस्थान
सत्यमेव जयते	— भारत सरकार
धर्मचक्रप्रवर्तनाय	— लोक सभा
युद्धं प्रज्ञायै	— सैन्य विद्यालय
योऽनूचान: स नो महान्	— राष्ट्रीय संस्कृत संस्थान
योग: कर्मसु कौशलम्	— भारतीय प्रशासनिक सेवा अकादमी
जननीजन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी	— नेपाल सरकार
जलेष्वेव जयामहे	— इण्डोनेशिया जल सेना
कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन	— इण्डोनेशिया वायु सेना
आकाशे शत्रून् जहि	— थल सेना में वायु रक्षा विभाग
श्रमेव एव जयते	— श्रम मंत्रालय

© NCERT not to be republished

Reprint 2025-26

संवादा:

1. निशा — नमो नम: सखि! एवं धावन्ती कुत्र गन्तुं तत्परा असि ?

गरिमा — सखि! वस्तुत: अत्यन्तं त्वरायामस्मि, अद्य मम विद्यालये सौन्दर्यप्रतियोगिता अस्ति, तत्रैव गमनीयम्।

निशा — सौन्दर्यप्रतियोगिताऽस्ति। सौन्दर्ये कीदृशी प्रतियोगिता? एतत्तु विधात्रा प्रदत्तं रूपमेव। विधातु: निर्णये कीदृशी प्रतियोगिता?

गरिमा — एतत्तु सर्वथा सत्यं परं विधात्रा प्रदत्तं रूपं क: कथं रक्षति गुणान्वितं च करोति इति अस्य कृते प्रतियोगिता आवश्यकी।

निशा — सखि ! त्वं सत्यं वदसि, परं किं केवलं बाह्यरूपमेव महत्त्वपूर्णम्? किम् आन्तरिकगुणानां न किमपि महत्त्वम्?

गरिमा — एवं नास्ति सखि! विजेतृनिर्धारणाय सौन्दर्यप्रतियोगितासु बाह्यसौन्दर्येण सह मानवीयगुणानामपि परीक्षणं भवति।

निशा — कथमान्तरिकगुणा: परीक्ष्यन्ते इति तु मम जिज्ञासा वर्धते?

गरिमा — प्रश्नोत्तरमाध्यमेन, प्रतिभागिनीनां व्यवहारेण च आन्तरिकगुणानां परीक्षणं भवति।

निशा — वस्तुत: एव दर्शनीया प्रतियोगिता। किमहमपि त्वया सह प्रतियोगितां द्रष्टुं चलेयम्?

गरिमा — आम् आम्। अवश्यमेव। आगच्छ मया सह। शीघ्रं चलाव:। प्रतियोगिताया: समयस्तु सञ्जात:।

2. दर्पण: — किमर्थं खिन्नाऽस्ति भवती?

मेधा — कस्त्वम्? कथं ज्ञातं त्वया?

दर्पण: — आश्चर्यम्! भवती मां न जानाति?

मेधा — मम मातापितासखिभिरपि अविज्ञातं तथ्यं त्वया अवगतम्। मम कृते तु एतदेव महदाश्चर्यम् ।

दर्पण: — भो! अहं दर्पणोऽस्मि।
भवती मां तव प्रतिरूपमेव अवजानातु ।

मेधा — किमेवम्?

दर्पण: — आम्! प्राय: जना: निजं सुन्दरतमं रूपं द्रष्टुमिच्छन्ति परं ते न जानन्ति यदहं केवलं यथायथं रूपमेव दर्शयामि ।

मेधा — उचितं कथितं त्वया। जना: स्वार्थस्य वशीभूय अस्मान् सततं भ्रामयितुं प्रयतन्ते।

दर्पण: — एतदर्थमेव जना: तथ्यमवगन्तुं न समर्था: ।

© NCERT not to be republished
Reprint 2025-26

मेधा — सत्यमुक्तं त्वया। वयमपि मिथ्याप्रशंसया भ्रान्ता: भूत्वा तथ्यं विस्मृत्य अहङ्कारिण: भवाम:। त्वमेव तथ्यं ज्ञापयित्वा अस्मभ्यम् आत्ममन्थनस्य अवसरं प्रयच्छसि।

दर्पण: — एतदेव मम वास्तविकं प्रयोजनम्।

मेधा — धन्यवादा: बोधनाय। गच्छाामि खिन्नतापहरणाय। अधुना प्रतिदिनं द्रष्टुम् आगमिष्यामि ।

दर्पण: — (विहस्य) शुभास्ते सन्तु पन्थान:।

3. इक्षुदण्ड: — भो: निम्बवृक्ष! निरन्तरं विशालताम् प्राप्स्यसि मत्समक्षम्। तव फलानि तु लघूनि कटूनि च। जानासि किं कियत् मधुरं अहम् अस्मि। सर्वान् एव मधुररसेन पूरयामि।

निम्बवृक्ष: — आम् वस्तुत: एव त्वमतिमधुररसेन युक्त:। जना: न केवलं खादन्ति त्वाम् अपि तु तव रसमपि मग्नतया पिबन्ति। परं यदा शरीरं व्रणयुक्तं जायते मधुरताया: प्राचुर्येण तदा मम प्रयोगेण एव त्वच: रोगा: नश्यन्ति ।

इक्षुदण्ड: — कथमेवं भणसि मित्र! अहं तु मधुरताया: भाण्डारम् । मत्त: एव गुडशर्करयो: निर्माणं भवति यच्च मिष्टान्नानां मूलम्। मम रसपानं तु ग्रीष्मतापं हरति, एतदर्थं तु आपणे यत्र तत्र सर्वत्र इक्षुरस: विक्रीयते ।

निम्बवृक्ष: — सत्यं परं तेन मधुररसपानेन मधुमेहरोगिणां व्याधिरपि वर्धते। कथं विस्मरसि इदं तथ्यम् ?

इक्षुदण्ड: — विस्मरामि न परं वस्तुत: मधुमेहरोगस्य तु अन्यान्यपि बहूनि कारणानि । मुख्यत: अस्मै रोगाय जीवनचर्या, सन्तुलितभोजनाभाव श्चेत्यादीनि कारणानि ।

निम्बवृक्ष: — मित्र ! अहं एतन्न कथयामि यत् रोग: तव कारणेन भवति अपि तु मधुमेहरोगिणां रोग: वर्धते यदा तदा तस्य हरणाय ममोपयोग: एव हितकारी भवति ।

इक्षुदण्ड: — आम् एतत्तु सर्वथा सत्यम्। एवम् आवां द्वावेव तापहारकौ उपयोगिनौ च । अत एव प्रतिवेशिनौ ।

4. अङ्कुश: — अमित! अमित! आगच्छ। शीघ्रम् आगच्छ।

अमित: — (अमित: न शृणोति)

अङ्कुश: — अमित! भवान् कुत्र अस्ति? किमर्थं न शीघ्रम् आगच्छति।

अमित: — आगच्छामि। आगच्छामि।

अङ्कुश: — अवश्यमेव अन्तर्जाले कालं वृथा यापयति ।

अमित: — किम् इच्छति भवान् ?

अङ्कुश: — अहं किञ्चित् न इच्छामि, परं भवान् दिवारात्रम् अन्तर्जाले किं करोति? कालं वृथा नयति।

अमित: — मया काल: वृथा न नीत:।

अङ्कुश: — अहर्निशम् अस्य प्रयोगं करोति तथापि कथयति- "कालं वृथा न नयामि।"

अमित: — आम्। आम्। सत्यं कथयामि अहम्। परियोजनार्थं सामग्रीसञ्चयनं करोमि।

अङ्कुश: — मृषा मा वद। सामग्रीसञ्चयनम् अर्धहोरापरिमितमेव कालम् अपेक्षते। भवान् तत्र किञ्चिद् अन्यत् पश्यति।

अमित: — अहं किञ्चिद् अन्यत् न पश्यामि।

अङ्कुश: — अन्तर्जालस्य उचितप्रयोग: एव करणीय:, अतिप्रयोगं तु वर्जयेत्।

अमित: — (शिरो नमयित्वा किञ्चिद् न वदति)

5. राधा — मोहिनि! किमर्थं चिन्तिता इव प्रतीयसे ?

मोहिनी — परं मम पुत्र: अन्यथासमर्थ: अस्ति। तस्य कृते विशेषविद्यालयस्य आवश्यकता अस्ति।

राधा — किमर्थम् ! अस्माकं वसत्याम् एव सर्वोदय: विद्यालय: वर्तते। तत्रैव प्रवेशं कारयतु।

मोहिनी — एतत् कथं सम्भवम्? एतादृशेभ्य: छात्रेभ्य: विशेषावधानस्य आवश्यकता भवति।

राधा: — विशेषविद्यालय:? न, न, भागिनि! सर्वकारस्य योजना अस्ति सर्वे विद्यार्थिन: सहैव अध्ययनं कुर्वन्तु।

मोहिनी — धन्यवादा: भगिनि! महतीं चिन्ताम् अपसारितवती भवती।

राधा — एवं नास्ति। समावेशिशिक्षाया: उद्देश्यमस्ति– सर्वे विद्यार्थिन: सर्वेषाम् आवश्यकताम् अवबुध्य परस्परं साहाय्यं कुर्वन्तु।

मोहिनी — किमेतत् सत्यम्? किं राकेश: अपि सामान्यबालकै: सह पठितुं शक्नोति? (विद्यालयस्य...............चलति)

राधा — अथ किम्?

मोहिनी — अहं राकेशस्य शिक्षार्थं चिन्तिता अस्मि।

6. (विद्यालयस्य अवकाशाय घण्टानाद: भवति सर्वे छात्रा: गृहं प्रति गन्तुमुत्सुका: धावन्त: इव प्रतीयन्ते परं गिरीश: तु मन्दं मन्दम् एव उद्विग्नमना: भूत्वा चलति।)

हरीश: — मित्र गिरीश! त्वम् अवकाशे जातेऽपि गृहं प्रति गन्तुमुत्सुक: किमर्थं नैव दृश्यसे? अपि कुशलं सर्वम् ?

गिरीश: — आम् सर्वं कुशलं परं गृहे न कोऽपि अस्ति मह्यं प्रतीक्षारत:। अत: एव मन्दगत्या गच्छामि।

हरीश: — किमर्थम्? त्वमेकाकी एवासि गृहे ?

गिरीश: — आम् स्वपित्रो: अहमेव एकाकी पुत्र:।

हरीश: — तर्हि मातापित्रो: कश्चिदपि गृहे न भवति किम् ?

गिरीश: — नैव, मम पितरौ प्रात:काले कार्यालयं गच्छत: । रात्रौ नववादनात्पूर्वं कोऽपि गृहं नागच्छति।

हरीश: — अहो! सत्यमेव चिन्ताया: विषय:। तव पितामह: इत्यादय: कुत्र वसन्ति ?

गिरीश: — पितामह: पितामही च पितृव्येन सह ग्रामे वसत:। अधुना तानेव प्रार्थयिष्यामि यदागत्य ते सर्वे अत्रैव वसन्तु।

हरीश: — आम् पितामहं, पितामहीं, पितृव्यं च सर्वान् ग्रामात् आकारय।

गिरीश: — (शीघ्रं गच्छन्) आम् अधुनैव गत्वा दूरभाषेण संवादं करोमि। आशास्ति यत् ते ममाग्रहम् अवश्यमेव स्वीकरिष्यन्ति।

हरीश: — अत्युत्तम: विचार: । एवमेव कुरु।

गिरीश: — अस्तु मित्र! गच्छामि पुनर्मेलनाय।

हरीश: — शिवास्ते सन्तु पन्थान: ।

7. (सुमित: अमित: च उपवने भ्रमत:)

अमित: — सुमित! चिन्तित: दृश्यसे।

सुमित: — आम्। चिन्तितोऽस्मि।

अमित: — किमर्थम् ?

सुमित: — गणितपरीक्षायां मया न्यूना: अङ्का: प्राप्ता: ।

अमित: — तेन किम्?

सुमित: — गणितविषय: तु अनिवार्य-विषयोऽस्ति।

अमित: — जानामि अहम्।

सुमित: — परं मया तु अस्मिन् विषये सदैव काठिन्यम् अनुभूतम्।

अमित: — तेन किम्?

सुमित: — अग्रे किं करिष्यामि ?

अमित: — किं न जानासि केवलं दशमकक्षापर्यन्तम् एव अस्य विषयस्य पठनम् निवार्यम्।

सुमित: — जानामि तु।

अमित: — तर्हि किमर्थं त्वं चिन्तामग्न:? चित्रकलां गृहीत्वा स्वयोग्यतां प्रदर्शय।

सुमित: — (किञ्चित् न वदति)

अमित: — भवान् चित्रकलायां निपुण: अस्ति।

© NCERT not to be republished

सुमित: — (शिर: प्रचालयति)
अमित: — चित्रकलाया: माहात्म्यं तु प्रतिदिनं वर्धते एव।
(संवदन्तौ गृहं प्रति गच्छत:)

8. शिक्षिका — भवन्त: सर्वे दशमकक्षाया: छात्रा:। किं भवन्त: स्वजीवनलक्ष्यविषये चिन्तितवन्त: ?

एक: छात्र: (मनोज:) — आम् महोदये! अहं गणितविषयं गृहीत्वा अभियान्त्रिकीं पठिष्यामि।

शिक्षिका — शोभनम्, मनोज: तु अभियान्त्रिकीं पठिष्यति। श्यामे! त्वं किं पठिष्यसि ?
श्यामा — महोदये! मम रुचि: सङ्गीते अस्ति, अत: अहं सङ्गीतविषयं गृहीत्वा स्नातकपरीक्षां सम्मुखीकरिष्यामि, तदनन्तरं साधनां कृत्वा सङ्गीतक्षेत्रे भविष्यनिर्माणं करिष्यामि।
शिक्षिका — बहुशोभनम्। तरुण! शिर: विनमय्य किं चिन्तयसि?
तरुण: — अहं व्यावसायिक-प्रबन्धनक्षेत्रे (एम.बी.ए.) कर्तुम् इच्छामि परम्.........
शिक्षिका — परं किम्?
तरुण: — मम पिता एक: निर्धन: कृषक:, स: व्यावसायिक-प्रबन्धनशिक्षायै अत्यधिकं शुल्कं दातुम् अक्षम:।
शिक्षिका — तरुण! एतदर्थं चिन्तां मा कुरु। मेधाविनां छात्राणां कृते धनस्य कापि समस्या न भवति। सर्वे वित्तकोषा: उच्चाध्ययनाय ऋणं ददति। त्वं दत्तचित्तो भूत्वा अध्ययनं कुरु। तव शुल्कस्य चिन्ता सर्वकारस्य अस्ति। अध्ययनं समाप्य एव ऋणशोधनं कर्तव्यं भविष्यति।
तरुण: — सत्यम् महोदये! मम मनस: चिन्ता अपगता। धन्यवादा:।

9. सुमेधा — (शनै: शनै: किञ्चित् वदति)
माता — सुमेधे ! शनै:शनै: किं वदसि ?
सुमेधा — यत् पठितं तत् स्मरामि।
माता — परं हस्ते पुस्तकं तु न अस्ति।
सुमेधा — (पुन: स्मर्तुं रता अभवत्)
माता — प्रथमं स्मर तदनु पुनरावृत्तिं कुरु।
सुमेधा — मया स्मृतम् अधुना अभ्यासं करोमि।
माता — पुनरावृत्ति: तु अनिवार्या।
सुमेधा — अध्यापकेन अपि एतत् कथितम्।
माता — पुन: पुन: अभ्यासेन विषय: हृदयङ्गम: भवति।
सुमेधा — आम्

Reprint 2025-26

माता — किं जानाति भवती, पुन: पुन: अभ्यासेन एव अर्जुन: श्रेष्ठ: धनुर्धर: अभवत्।

सुमेधा — पठितं मया।

माता — अत: सततम् अभ्यासं कुरु।

10. तन्वी — सखि अवनि! भवती ह्य: विद्यालयं न आगतवती। अपि कुशलिनी त्वम्?

अवनी — आम् तन्वि! आम्, सर्वथा कुशलिनी अस्मि। ह्य: तु पक्षिणां सौन्दर्यं द्रष्टुम् पक्षिविहारं गता आसम्।

तन्वी — अहो! अत्यद्भुतम्। कुत्रास्ति पक्षिविहार:?

अवनी — भारते अनेके पक्षिविहारा: सन्ति अहं तु दिल्ल्या: समीये 'नोएडा' इति नगरम् अगच्छम्।

तन्वी — के के खगा: दृष्टा: तत्र ?

अवनी — तत्र न केवलं सामान्या:, अपि तु दुर्लभा: खगा: अपि दृष्टा:, यथा-काष्ठकूट:, नीलकण्ठ:, विविधा: चटका: परमधुना वृक्षाणां कर्तनेन वनानां नाशेन च तेषामाश्रयस्थलानि नष्टानि।

तन्वी — (मध्ये एव) विरम सखि विरम। मम उत्कण्ठा वर्धते।

अवनी — आम् एताम् अनुभूतिमेव प्राप्तुमहं तत्र गता आसम्।

तन्वी — आम् सत्यं कथयसि सखि! पक्षिण: यदा पक्षौ प्रसार्य इतस्तत: कूजन्त: उड्डयन्ते तदा तान् दृष्ट्वा अपूर्वा एवानन्दानुभूति: भवति।

अवनी — वस्तुत: खेदस्य विषय: अस्माकं पितर: तु कथयन्ति यत् तेषां शैशवावस्थायाम् अनेके खगा: गृहेषु इतस्तत: विचरन्ति स्म।

तन्वी — वस्तुत: अद्यत्वे नगरेषु तु पक्षिणां दर्शनं प्राय: दुर्लभमेव।

अवनी — तदैवाधुना पशुपक्षिसंरक्षणाय विविधा: पक्षिविहारा:, अभयारण्यानि च निर्मीयन्ते।

© NCERT not to be republished